

3. Гуменюк І.І. Кольористика у фразеології — ключ до культурної інтерпретації (на мат. англ. та укр. мов) / Гуменюк І.І. // Наук. пр. — Кам'янець-Подільський, 2005. — Вип. 11. — Т. 1. — С. 211—217.
4. Люшер М. Цветовой тест Люшера / Люшер М. — М. : АСТ, 2005. — 190 с.
5. Назарян А.Г. Фразеология современного франц. языка (Для институтов и факультетов иностранного языка) : учеб. пособ. / Назарян А.Г. — М. : Высшая школа, 1976. — 318 с.
6. Потебня А.А. Эстетика и поэтика. / А.А. Потебня. — М. : Искусство, 1976. — 614 с.
7. Психологія мовлення і психолінгвістика : навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів / Л.О. Калмикова, Г.В. Калмиков, І.М. Лапшина, Н.В. Харченко; за заг. ред. Л.О. Калмикової. — К. : Переяслав-Хмельницький педагогічний інститут: Фенікс, 2008. — 235 с.
8. Фомина В.С. Формирование и развитие фразеологических единиц с названием основных цветов спектра как их компонентов: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / В.С. Фомина. — Минск, 1992. — 25 с.
9. Семантика кольороназв у номінаціях виразу обличчя. — [Електронний ресурс] Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/Portal/natural/nvnu/filog/2010_8/R3/Kuznyetsova.pdf
10. The Delaware Blue Hen: Fact and Fancy. — [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://www.udel.edu/research/kids/challenge/bluehenimages/bluehenfactsheet.pdf>

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

11. Кунин А.В. Большой англо-русский фразеологический словарь / Кунин А.В. — Изд. 4-е, перераб. и доп. — М., 1984. — 944 с.
11. Назарян А.Г. Почему так говорят по-французски / Назарян А.Г. — М. : Наука, 1968. — 347 с.

В статье рассматривается феномен цвета и его отображение во фразеологических единицах английского и французского языков. Особое внимание уделяется фразеологическим единицам с цветообозначениями «синий» и «желтый». Раскрываются общие и отличительные черты трактовки цвета в обоих языках. В выводе делается попытка объяснить расхождения в использовании фразеологических единиц с цветообозначениями «синий» и «желтый» в исследуемых языках.

Ключевые слова: фразеологическая единица (ФЕ), цветообозначение, языковая картина мира.

The article deals with colour phenomenon and its representation in English and French phraseological units. Common and distinctive features of colour treatment in the two languages are illustrated. The analysis of phraseological units with yellow and blue components in English and French is offered, and an attempt is made to explain the divergence in their usage

Key words: phraseological unit (PU), colour terms, image, language world.

УДК 811.161.2

МОРФОНОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СЛОВОТВОРЧИХ МОДЕЛЕЙ ІМЕННИКА СТАРОУКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVI—XVIII ст.

Русаченко Н.П.,

Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті зазначено важливість урахування морфонологічних характеристик при творенні іменників староукраїнської мови другої половини XVI—XVIII ст. Виявлено ступінь поширеності та особливості функціонування вокалічних та консонантних альтернацій у системі іменникового словотвору.

Ключові слова: морфологія, діакронія, іменниковий словотвір, альтернація, староукраїнська мова XVI—XVIII ст.

Дослідження морфонологічних процесів залишається **актуальною** проблемою історичної граматики української мови, оскільки не до кінця з'ясовано як суто теоретичні питання, так і практичні аспекти морфонологічного опису в діакронії. Ґрунтовного аналізу вимагають причини та механізми розвитку фонемних модифікацій морфем у словотворчих і словозмінних парадигмах української мови.

Мета дослідження полягає у встановленні морфонологічних модифікацій, що виникають у процесах іменникового словотвору, виявленні їхньої ролі і характеру в історії мови. Для досягнення по-

ставленої мети передбачено розв'язання таких **завдань**: схарактеризувати регулярність і функціональне навантаження вокалічних, консонантних альтернатив та лінійних модифікацій основ, простежити історичні зміни, виявити специфіку морфонологічної структури іменникових дериватів у староукраїнських текстах XVI–XVIII ст.

Проблеми словотвірної морфонології в україністиці добре висвітлені у функціональному аспекті. Зокрема, внутрішні типи морфонологічних змін у процесі деривації досліджували Н. Клименко, Є. Карпіловська, М. Кравченко, В. Горпинич, М. Федурко, І. Демешко та ін.

Для вивчення морфонологічних модифікацій в історії української мови основоположне значення мають ідеї Ю. Шевельова, П. Тимошенка, О. Мельничука, С. Бевзенка, С. Самійленка, М. Жовтоброуха, В. Русанівського, І. Матвіяса, А. Грищенка та ін.

Кожна конкретна морфонологічна зміна на морфемному шві відбувається лише за наявності відповідних умов, які формують морфонологічну позицію, складовими елементами якої є суб'єкт (детонатор зміни), об'єкт (структура, яка змінюється) та напрямок мотивації. Роль суб'єктів морфонологічних трансформацій найчастіше (але не завжди) виконують словотворчі афікси [8, 39]. Вивчення морфонологічних трансформацій дає можливість виділити морфонологічні моделі, за допомогою яких можна описати морфонологічну структуру похідних лексем певної частини мови і синтезувати план вираження всіх можливих.

В історичному словотворі, як і в описовому, синхронному, умови, необхідні для функціонування морфонологічних явищ, визначаються особливостями взаємодії твірної основи і дериваційного форманта. Вихідним для характеристики цих умов є поняття морфонологічно релевантної позиції, під якою розуміють позицію сполучуваності непрямого варіанта твірної основи з тим дериваційним суфіксом, перед початком якого фіксується інший, аніж у попередньому варіанті, фонологічний сегмент основи. Сама наявність дериваційного суфікса ще не створює зазначеної позиції, яка реально виникає тоді, коли має місце морфонологічна сполучуваність суфікса й основи.

Елементами морфонологічного синтезу є комплексні за своєю формою і семантикою одиниці — твірна основа і дериваційний формат. Саме особливості їхньої взаємодії є умовою для функціонування морфонологічних явищ у процесах словотвору. Найважливішими виявляються ті зміни голосних та приголосних у складі морфем, які знаходяться в позиції додаткової дистрибуції і формують нові різновиди мотивуючих основ у складі мотивованих. Ці процеси зумовлені історично, в їх основі лежать певні діяхронічні мовні явища, за аналогією до яких формуються і сучасні новотвори.

Мотивуючі засоби не завжди семантично повністю відповідають вимогам словотвірної моделі. Фонемна структура основи не буває ідеальною, тобто такою, яка безпосередньо, без перешкод має змогу поєднуватися з дериваційним афіксом. Зазвичай словотвірний процес супроводжується різними змінами фонологічного складу морфем. Саме тому для утворення нового слова необхідно правильно оформити компоненти його словотвірної структури. Останнє неможливе без урахування закономірностей, що встановлюються під час морфонологічного аналізу.

Процес сполучуваності твірної основи і дериваційного форманта проходить три етапи: підготовку твірних засобів до сполучуваності; їхнє безпосереднє з'єднання і пристосування відповідно до семантичних, граматичних, фонематичних, орфоепічних закономірностей мови; акцентуаційне оформлення новоутвореної морфосполуки як слова [5, 182]. Кожному етапові відповідає певна словотвірна функція морфонологічних явищ. Так, усічення твірного слова та інтерфіксація твірного форманта діють на першому етапі, аглютинація та фузія забезпечують перебіг другого етапу, а наголос завершує процес сполучуваності твірних засобів [6, 29].

Використовуючись головним чином із метою пристосування фонологічного складу поєднаних морфем, морфонологічні перетворення, що відбуваються на межі твірних основ і деривативних афіксів, виконують низку завдань, а саме: 1) допомагають зрозуміти глибинні процеси словотворення, визначити специфіку моделювання в межах окремих лексико-граматичних розрядів слів; 2) координують формальну сполучуваність словотвірних одиниць, перешкоджаючи накопиченню на морфемному шві приголосних, які ускладнюють вимову слів; 3) надають структурно-семантичної виразності похідним словам; 4) не допускають семантичного спустошення основи, створюючи умови для творення нового слова з новим значенням; 5) маркують окремі моделі деривації, виділяючи найпродуктивніші серед них; 6) підвищують валентність мотивуючих основ, служать джерелом появи їхніх морфонологічних варіантів [1, 172].

Морфонологічні характеристики пронизують цілі ланки парадигм і створюють основу для наступного внутрішнього та зовнішнього парадигматичного протиставлення [7, 24]. Зазвичай морфонологічно маркуються ті сегменти словотвірних морфем, які безпосередньо поєднуються один з

одним під час деривації. У такий спосіб кореневі морфемі модифікуються у своїй фінальній частині, а для суфіксальних істотною стає фонологічна позиція зачину.

Система словотвору української мови складалася протягом віків, у ній нагромаджено утворення з часів праїндоевропейського, праслов'янського та українського періодів. У праслов'янській і слов'янських мовах серед способів словотвору найпродуктивнішим був суфіксальний. Він характеризувався великою кількістю суфіксальних формантів, багатством і різноманітністю їхніх значень. У процесі деривації саме приєднання певного суфікса до словотвірної основи найчастіше призводить до появи морфонологічних явищ. Із цієї причини суфіксальний спосіб творення слів є найважливішим для розкриття причин фонологічних модифікацій морфем.

Характерною особливістю словотвору староукраїнської мови XVI–XVIII ст. була морфологічна строкатість, викликана утворенням у цей період складних суфіксів та появою нових словотвірних моделей, оскільки занепад редукованих у складі суфіксів призвів не тільки до змін їхньої структури, але й викликав видозміни мотивуючих основ.

Іменний словотвір здійснюється в основному за допомогою суфіксації, із нанизуванням одного суфікса на інший, більшість із яких є результатом поєднання первинних вокалічних суфіксів — тематичних голосних $-*ō$, $-*ī$, $-*ū$, $-*ā$, $-*ī$ і консонантних суфіксів k , n , t , r , l , тобто сама формула V–C для іменного словотвору виникла в результаті тенденції до нанизування суфіксів [4, 98].

Вокалічні альтернації в іменному словотворі не належать до продуктивних і в аналізованих текстах трапляються у процесі творення окремих слів. Найактивнішими виявляються альтернації $<ō \sim e>$, $<ō \sim o>$, які виступають у суфіксах $-очк-$, $-єчк-$ під час творення здрібнених іменників. Приклади знаходимо в текстах XVIII ст.: *м'їрочки* (ДН, 160), *галочки* (АД, 82), *косточками* (72), *хусточку* (77), *ложечки* (89), *щипочко* (ІВМ, 122 зв.), *батечку* (122 зв.). Зазначені альтернації зафіксовані у творенні відчислівникового іменника *сотня* (АК, 15) за допомогою суфікса $-н-$, а також відіменного *огнива* (ЖС1, 552) за допомогою суфікса $-нв-$.

Поодинокими прикладами в текстах пам'яток XVIII ст. представлено чергування $<e \sim o>$ в іменниках, утворених від дієслів за допомогою нульового суфікса — *потокъ* (ДН, 164), *отокъ* (АД, 87) та від прикметника за допомогою суфікса $-нц-$ — *че(р)ницією* (ЖС1, 525 зв.).

Чергування $<o \sim ø>$ $<e \sim ø>$ маємо у відіменних утвореннях із суфіксами $-ар-$ — *шинкарц'ї* (ЛС, 9 зв.); $-є$ ств- — *отчєства* (КЗ, 199), *во старчєств'ї* (Пч.1, 33); у віддієслівних із $-єн-$ — *по докончєнню* (Вел., 265). Альтернація $<и \sim ш>$ трапляється під час творення віддієслівних іменників за допомогою різних суфіксів (*позвы* — ВГ, 37; *названей* — АД, 110; *по прозванію* — ПЛ, 58; *посланецъ* — АК, 175). Чергування $<и \sim o>$ характеризує іменники, утворені від дієслова збирати (*заборѹ* — ДН, 171; *зборѹ* — Нег., 128; *с'ьборани* — Виш., 43; *зборщикоми* — АК, 225). Діалектна форма *перевѹ(з)ника* (АЧ, 138) фіксує чергування голосних під час творення віддієслівного іменника, утвореного за допомогою суфікса $-ник-$.

Консонантні альтернації в іменниковому словотворі виявляють більшу активність і представлені значною кількістю фіксацій в усіх проаналізованих нами текстах.

Чергування задньоязикових приголосних $[к]$, $[х]$ та горлового $[г]$ із передньоязиковими ясенними $[ч]$, $[ш]$ та $[ж]$ виявляються типовими для тих морфологічних розрядів, де знаходимо останній приголосний похідної основи перед секундарним голосним, який входить до суфікса $-ок-$: *лїжокъ* (АЧ, 135), *кожѹшокъ* (ВН, 10); *дячокъ* (ДН, 177), *кѹбочок* (АД, 77), *денєжокъ* (ПЛ, 52), *шажокъ* (ІКД, 22 зв.), *поточок* (Сп.2, 91), *рочкѹвъ* (Заг., 63). Чергування $<к \sim ч>$ маємо в утвореннях із суфіксом $-очк-$: *мірочка* (ДН, 160), *галочки* (АД, 82), *косточками* (77), *ложечки* (85), *цв'їточки* (Виш., 207), *хусточку* (АД, 77) та ін.

Названий вид альтернації виявляє продуктивність у творенні прізвищ за допомогою специфічного для української мови суфікса $-єнк-$. Останній утворився від давнього суфікса $-к(о)$, який, у свою чергу, виник на базі двох зменшувально-пестливих суфіксів $-ьк(о)$ та $-ък(о)$, ускладнившись суфіксальним формантом $-єн-$. Первісно суфікс $-єнк(о)$ виконував демінутивну функцію, вказуючи на відтінок зменшеності; пізніше він набув патронімічного значення, утворюючи назви синів за родом професії, діяльності, що згодом ставали прізвищами [3, 105].

Використання названого виду альтернацій залежить від жанрових особливостей проаналізованих пам'яток. Так, у текстах ділового стилю, де прізвища знаходимо частіше, альтернації $<к \sim ч>$, $<г \sim ж>$ та $<х \sim ш>$ представлені значно більшою кількістю прикладів, ніж у художніх та науково-популярних: *Попрѹже(н)кѹ* (АЧ, 140), *Ѣташѹченко* (ВН, 153), *Ложъче(н)ом* (АЧ, 105), *Индиचे(н)ко* (30), *Черв'їаченка* (215), *Панченкоми* (ЛР, 84), *Пакуѹченъга* (84); *Ильченко* (ДН, 165), *Лєвченку* (171), *Мларченко* (148), *Жѹченко* (Вел., 266 зв.), *Ривалченко* (АК, 14 зв.), *Близнюченко* (15), *Дяченко* (16), *Єр-дѹченко* (16), *Тимченко* (16 зв.), *Ѣавченко* (85), *Тонконоженко* (85) та ін. В окремих прізвищах фіксуються вокалічні чергування, зокрема $<e \sim ø>$, представлене у формі *Дворцовєнка* (АЧ, 150).

Чергування відбувається також у відіменних похідних, утворених найчастіше за допомогою суфіксів: а) **-ник-**: *присл(ж)ники* (АО, 41), *торжниковъ* (КЗ, 195), *поручника* (Розм., 33а), *должніками* (Розм., 21а); XVII ст. — *азбѣчники* (Зин., 8), *грѣшников* (ВХ, 109); *мѣрочникъ* (ДН, 160), *пирожник* (ІС, 184); б) **-(є)ств-**: *долженство* (Сл., 206); *друже(с)тво* (Гр., 61 зв.), *козачество* (АК, 391); в) **-ат-**: *вноучатой* (АО, 45); *внчати* (ІКД, 224); г) **-ан-**: *в катайконімах* — *поточане* (ДН, 163), *в тчане* (УВ, 30); д) **-ищ-**: *полчище* (Вл., 334); ж) **-ш-**: *батожьямъ* (ДН, 174), *подьячи* (ІС, 184); з) **-ин-**: *брюшина* (ІС, 183 зв.), *молочина* (ІС, 184 зв.); і) **-єньк-**: *собаченки* (Сл.2, 12), *вороженки* (12 зв.), *дороженьку* (13 зв.).

Альтернативі < г ~ ж >, < х ~ ш > виявлені в окремих іменниках, утворених за допомогою суфіксів **-чик-** (*невожчика* — ВГ, 35; ВН, 149), **-к-** (*пташку* — ІС, 183 зв.), **-уг-** (*лашуга* — ІВО, 228).

Зазначений вид чергування зафіксований також у творенні назв осіб жіночої статі за допомогою суфіксів **-к-** та **-их-**: *єдиначка* (ЖС1, 9); XVII ст. — *Горькавичуха* (АЧ, 75), *Ясчиха* (ЛР, 88) (хоча фіксується паралельна форма *Ящуха* — ЛР, 88).

Тексти пам'яток фіксують чергування < г ~ ж >, < к ~ ч >, < х ~ ш > в іменниках, що виражають абстрактні поняття, мотивуються дієслівними основами на приголосний та **-н-**, утворюються за допомогою **-єн-**, **-єнств-**, що виділилися внаслідок перерозкладу пасивних дієприкметників на **-н-**: *приречення* (ВГ, 34); *стереженьє* (Лек. Б, 12), *злоречен(ъ)* (ЖС1, 522); *непослушенство* (ВН, 154); *реченіє* (АД, 79), *попеченіє* (УВ, 33), *в(ъ)споможения* (АК, 254), *изнеможения* (Гр., 59); *послушенства* (ДН, 158), *погрешеніє* (ІС, 182). Зазначені альтернативи зафіксовані в окремих віддієслівних іменниках, які утворилися за допомогою нульового суфікса (*на сѣчь* — ІКД, 198 зв.) та **-н-** (*пашню* — ЛР, 80).

Одиничними прикладами фіксуються альтернативи < г ~ ж > і < к ~ ч > під час творення відприслівникового іменника — *множество* (Сл., 214) та відприкметникових — *величества* (ДН, 146), *убожества* (ДН, 164) за допомогою суфікса **-(є)ств-**.

Чергування < к ~ ч' > разом із суфіксом **-нищ(я)**, **-ищ(я)** використовується для творення назв осіб жіночої статі: *мѣданиць* (ПЄ, 152 зв.); *великомучница* (ЖС1, 9 зв.), *вл(дү)чице* (Сл.2, 30), *каверзницѣ* (ІВ, 122 зв.).

Чергування < г ~ з > представлено у старих формах слів у текстах пам'яток XVI та XVII ст. під час творення іменника мноства (Нег., 129) від прислівника *много* та *убозъство* (ЛР, 84) від прикметника *убогий*.

Альтернатива передньоязикового зубного [ц'] із передньоязиковим ясенним [ч] не виявляє активності у словотворі іменників і зафіксована у текстах пам'яток XVII—XVIII ст. у декількох дериватах, утворених за допомогою суфіксів **-ар-**, **-(є)ств-**, **-єн-**: *овъчар* (ЛР, 79), *отчества* (КЗ, 199), *по доконченю* (Вел., 265), *во старчествѣ* (Пч.1, 33).

Альтернативі передньоязикових зубних, зімкнено-проривних [д], [д'], [т], [т'] із передньоязиковими ясенними [ч] та [ж] виявляють активність тільки у процесі віддієслівного словотвору. Іменники утворюються від дієслівних основ на **-н** за допомогою суфікса **-єн-**: *нароження* (ВГ, 63), *згромаже(н)* (Нег., 132); *страчене(м)* (АО, 48), *о(д)плачене(м)* (51); *о(т)хоженъ* (ЖС1, 373 зв.), *нароження* (ВН, 151), *сүженем* (151), *прирожене(ц)* (АЧ, 22), *загорожен(ь)є* (Лек. Б, 40); *невиста(т)чен(ъ)є* (АК, 178), *незаплаченю* (ВН, 151), *посв(я)чен(ъ)є* (ЖС1, 373 зв.); *утраченіє* (АД, 87), *страченнѣя* (КЗ, 44), *гаченню* (ПЛ, 46), *поираченію* (АД, 265 зв.), *позолочені* (Гр., 61), *насыченю* (Виш., 420).

Названий вид трапляється під час творення іменника *мачехою* (АО, 55) від іменника *мати* та прізвища *Кудлаченки* (АЧ, 128) від прикметника *кудлатий*.

Продуктивними у віддієслівному словотворі за допомогою суфікса **-єн-** виявляються чергування передньоязикових зубних [з], [з'], [с], [с'] із передньоязиковими ясенними [ж] та [ш]. Численні приклади маємо в текстах усіх періодів та жанрів: *примүшеня* (ВГ, 29), *прошенємъ* (ВГ, 30); *обвоженємъ* (ВН, 148); *ношеніє* (ЖС1, 3 зв.), *примүшенъ* (АЧ, 122), *прошеніє* (АЧ, 295), *вымышленьє* (Бер., 21); *мороження* (АД, 87); *доношенію* (ДН, 158), *прошенѣя* (172), *үкүшенѣя* (АД, 87), *Ҷмишеніє* (Вел., 405), *превозношеніє* (НЛ, 92), *напрошеніє* (ЛС, 9), *үкрашенія* (АД, 87).

Чергування < з' ~ ж > зафіксоване в текстах в особових утвореннях від іменника *князь*: *княжъна* (ВН, 159), *княжича* (150), *княжатъ* (151).

Альтернативі передньоязикових [д], [т], [с], [н], [р], [л] із парними м'якими у словотворі іменників використовуються зрідка, особливо в контрольних текстах для підрахунків. Проте інші пам'ятки XVI—XVIII ст. фіксують поодинокі приклади, що є переважно відіменними утвореннями. Чергування знаходимо у творенні назв осіб за місцем проживання, походженням, сферою діяльності за допомогою суфіксів **-ян-** та **-яр-**: *селян* (ВН, 148), *сѣверане* (УВ, 28), *мирианъ* (Заг., 61 зв.), *школярахъ* (КЗ, 192). Названий вид фіксується в окремих утвореннях: *генералітет* (ПЛ, 58), *братіє* (КЗ, 197), *беззаконіям* (40). Альтернативі засвідчені під час творення відприкметникових іменників: *веселіє* (Сл., 217), *достовіріє* (ДН, 149). Сфера дії названого виду чергування охоплює і віддієслівний словотвір. Тексти всіх

проаналізованих пам'яток засвідчують < д ~ д' > у творенні іменника *судя* (ВГ, 37; ЖС1, 528; ЛР, 83; ДН, 149) від дієслова *судити*. Альтернативі твердих та парних м'яких фонем засвідчені в іменниках *пис(ь)ма* (Нег, 131), *спасенія* (Вел., 301), *позволенія* (ВГ, 30), *грѣхопаденія* (КЗ, 41), *порожденія* (189), утворених від дієслів за допомогою суфікса -ен- та усічення кінцевого сегмента дієслівної основи.

Чергування м'яких [н'], [т'], [д'] із твердими [н], [т], [д] малопродуктивне. Воно представлене похідними іменниками з суфіксами: а) -ник-: *пусты(н)никъ* (ЖС, 373 зв.), *чел дник* (ВН, 148), (ДН, 160); б) -к-: *польчвертки* (АЧ, 154); в) -ост-: *лѣност* (КЗ, 191); г) -ик-: *коники* (КЗ, 190); д) -ин-: *дитина* (АД, 89).

Тексти XVII–XVIII ст. засвідчують чергування < т ~ шч > і < д ~ дж >, які виникли під впливом церковнослов'янської мови. Відповідні лексеми переважають у книжному стилі, оскільки для них характерне більш абстрактне, «високе» значення [2, 98]. Форми з цими альтернативами утворюються від мотивуючої основи дієслів доконаного та недоконаного видів за допомогою суфікса -ен-: *недопущене* (ВН, 156), *вкрещеніє* (Сл., 214), *ко в(т)мщенію* (213 зв.), *прелщеніє* (203 зв.); *извѣщенія* (КЗ, 199), *крещенія* (40), *прощенія* (18 зв.), *причашенъя* (43), *поглощеніє* (Вел., 405), *обогащенія* (Гр., 64 зв.), *очищенію* (Виш., 43), *хржденія* (КЗ, 197), *порожденія* (АД, 82), *рожденія* (КЗ, 197).

У віддієслівному іменнику *прирожене(ц)* (АЧ, 122), утвореному за допомогою префіксально-суфіксального способу, представлена альтернатива < д ~ ж >.

Чергування < ск ~ шч > виявлене під час творення окремих іменників за допомогою суфіксів: а) -ик-: *розищики* (ДН, 165); б) -ан-: *пищаніє* (АД, 105 зв.); в) -ин-: *вощинамы* (Заг., 55).

Під час творення віддієслівних іменників за допомогою суфікса -ен- тексти пам'яток XVIII ст. фіксують форми з чергуваннями губних [б], [п], [в] зі сполуками [бл'], [пл'], [вл']: *наставленію* (Сл., 201), *обновленіє* (206 зв.); *утрапленіє* (КЗ, 44), *потопленіє* (Заг., 70), *згубленя* (КЗ, 44), *вигубленію* (Вел., 405), *взловленіє* (МБ, 362), *уциновленіє* (ПЛ, 45), *исправленіє* (Вел., 265 зв.); *поступленіє* (ДН, 160), *правленіє* (ПЛ, 88); *направленіє* (Вел., 286 зв.), *постановленію* (300 зв.) та ін.

Проте зрідка тексти пам'яток фіксують у зазначених позиціях форми без згаданого чергування: *күпеня* (Розм., 5), *мовенію* (31а); *злүпенъю* (ВН, 161); *үстановеня*, *робеня* (АД, 102 зв.), *үтрапена* (ФП, 155). Ці форми вказують на вплив українських південно-західних говорів на писемно-літературну мову зазначеної доби [9, 95]

У підсумку констатуємо, що морфонологічні чергування розширюють валентнісні властивості словотворчих морфем, уможливають появу похідних будь-якої словотвірної структури. Серед морфонологічних процесів у словотворі іменників найактивнішими виступають консонантні чергування, а вокалічні характеризують окремі форми. Найчастіше альтернативі голосних та приголосних супроводжують відіменні та віддієслівні утворення. При творенні відприкметникових та відчислівникових форм трапляються зрідка.

Можна констатувати, що дослідження фонологічних модифікацій морфем у діяхронії — **перспективний** напрям, здатний забезпечити системне вивчення історичної морфонології української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антипов А.Г. Алломорфное варьирование суффикса в словообразовательном типе (на материале русских говоров) / А.Г. Антипов. — Томск: Изд-во Том. ун-та, 2001. — 188 с.
2. Бекасова Е.Н. Статус чередований (т'-щ) і (д'-дж) в системі форм русського глагола / Е.Н. Бекасова // Русский глагол в сопоставительном освещении. — Самарканд: Изд-во Самарк. гос. ун-та, 1987. — С. 95–102.
3. Білоусенко П.І. Історія суфіксальної системи українського іменника / П.І. Білоусенко. — К.: КДПІ, 1993. — 215 с.
4. Варбот Ж.Ж. Праславянская морфонология, словообразование и этимология / Ж.Ж. Варбот. — М.: Наука, 1984. — 237 с.
5. Горпинич В.О. Сучасна українська літературна мова: Морфеміка. Словотвір. Морфонологія / В.О. Горпинич. — К.: Вища школа, 1999. — 207 с.
6. Кравченко М.В. Словообразовательная морфонология украинского языка: автореф. дис. ... док. филол. наук: 10.02.01 / Ин-т языковедения им. А.А. Потебни / М.В. Кравченко. — К., 1990. — С. 30
7. Кубрякова Е.С. Морфонология в описании языков / Е.С. Кубрякова, Ю.Г. Панкрац. — М.: Наука, 1983. — 119 с.
8. Федурко М.Ю. Морфонологія відіменникового словотворення в сучасній українській мові: автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01 / НАН України Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні / М.Ю. Федурко. — К., 2005. — 36 с.
9. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / Ю. Шевельов. — Харків: Акта, 2002. — XII, 1054 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- АД** — Лікарський порадник «Аптека домова» за зб-кою 1760—1780 рр. Рукоп. НБУ, ш. ДА/905л.
- АО** — Акти села Одрехови. — К. : Наук. думка, 1970.
- АЧ** — Зб. селянських земельних актів із Чернігівщини, XVII—XVIII ст. Рукоп. НБУ, ш. І.62458-62655.
- Бер.** — «Лексикон словенороський» Памви Беринди / Підгот. до вид. В.В. Німчук. — К. : Вид-во АН УРСР, 1961.
- ВГ** — Волинські грамоти XVI ст. / Підгот. до вид. В. Задорожний та А. Матвієнко. — К. : Наук. думка, 1995.
- Вел** — «Сказаніє о войнѣ козацкой з поляками» (1720) С. Величка. Рукоп. РНБ ім. М.Є. Салтикова-Щедрина в Санкт-Петербурзі, фонд 588, № 2020 (мікрофільм).
- Виш** — Вишенский И. Сочинения / Подгот. текста, статья и комментарии И.П. Еремина. — М.; Л. : Изд-во АН СССР, 1955.
- ВН** — Ділова мова Волині і Наддніпрянщини / Підгот. до вид. В.В. Німчук та ін. — К. : Наук. думка, 1981.
- ВХ** — «Вѣнецъ Х[ристо]въ зъ проповѣдій неделныхъ» А. Радивиловського, друкарня Києво-Печерської лаври, 1688 р. Примірник НБУ, ш. Кир. 59.
- Гр** — Літопис Г. Грабянки, список II пол. XVIII ст. Рукоп. НБУ, ш. VIII.149/49.
- ДН** — Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. : (Акти сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України) / Підгот. до вид. В.А. Передрієнко. — К. : Наук. думка, 1986.
- ЖС1** — Книга житій святих, XVIII ст. Рукоп. НБУ, ш. 371п/156.
- Зин** — Вірші, народні прислів'я та приказки Кл. Зиновієва, кін. XVII — поч. XVIII ст. Рукоп. зб. НБУ, ш. VIII.73(193).
- ІВМ** — Інтермедії до драми «Воскресеніє мертвих» Г. Кониського за зб-кою 1760—1780 рр. Рукоп. НБУ, ш. ДА/905л.
- КД** — Інтермедії до драми М. Довгалецького «Комическое дѣйствіє на Рождество Христово», 1736 р. Рукоп. НБУ, ш. 521п/1710.
- ІС** — Інтермедії до драми «Стефанотокоць», I пол. XVIII ст. Рукоп. зб. НБУ, ш. І. 2027.
- ЛР** — Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст. : Зб. актових документів / Підгот. до вид. О. Маштабей, Б. Самійленко, Б. Шарпило. — К. : Наук. думка, 1986.
- ЛС** — «Кнѣга, глагулемая Листувня» братів Данила, Дем'яна і Мойсея Гирманів, 1712 р. Рукоп. НБУ, ш. І.7378.
- Нер.** — Євангеліє в перекладі Валентина Негалевського, 1581 р. Рукоп. НБУ, ш. 4511/1636.
- НЛ** — «Ніжинський літопис», повісті, легенди та ін., XVIII ст. Рукоп. НБУ, ш. Ніж. 34.
- ПЄ** — Пересопницьке Євангеліє 1556 — 1561рр. — К. : Друкарня Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. — 670 с.
- ПЛ** — Приватні листи XVIII ст. / Підгот. до вид. В.А. Передрієнко. — К. : Наук. думка, 1987.
- Пч. 1** — «Пчела», 1739 р. Рукоп. НБУ, ш. 276 п/77.
- Розм.** — Розмова (близько 1575 р.).
- Сл.** — Ораторські «Слова» Ф. Прокоповича та ін., I пол. XVIII ст. Рукоп. НБУ, ш. І.6527.
- Сп. 2** — Співаник, I пол. XVIII ст. Рукоп. НБУ, ш. VIII. 210(21).
- Ув** — Вірші зі зб., укладеної «въ ключу Уманскомъ», ост. чверть XVIII ст. Рукоп. НБУ, ш. VIII.216 (199).
- ФП** — Зб. повістей, легенд, повчань та ін. Пилипа Федоровича, 1693 р. Рукоп. НБУ, ш. 478п/1734.

В статье указана необходимость использования морфонологических характеристик в процессах словообразования имен существительных староукраинского языка XVI—XVIII ст. Выявлена степень распространённости и особенности функционирования вокалических и консонантных альтернатив в системе именного словообразования.

Ключевые слова: морфонологія, діахронія, іменне словообразование, альтернатива, староукраїнський мовний XVI—XVIII вв.

The article indicates the importance of taking into account the morphological features in the process of the nouns formation in Old Ukrainian language in the second half of the XVI—XVIII centuries. The degree of spreading and the peculiarities of the vocalic and consonantal alternations functioning in the system of substantival formation are revealed.

Key words: morphonology, diachrony, substantival formation, alternation, Old Ukrainian language in the second half of the XVI—XVIII century.